УДК 658

РУДНІЧЕНКО Є. М., ГАВЛОВСЬКА Н. І., РУДНІЧЕНКО М. М.
Хмельницький національний університет

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЗАПОРУКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАКРОРІВНЯ

У статті досліджено особливості розвитку сільських територій. Зазначено, що в умовах соціально-економічної кризи в країні особливого значення набуває проблематика зменшення чисельності населення і скорочення населення сільських територій. Розвиток сільських територій є запорукою економічної безпеки макрорівня, оскільки на таких територіях у 2016 році проживало 31,05 % населення. Виявлено тенденції загального скорочення чисельності сільського населення і паралельне зростання чисельності найманих працівників в сільському, лісовому та рибному господарстві у % до загальної чисельності найманих працівників, хоча це, в першу чергу, пов'язано із загальним скороченням чисельності зайнятого населення України. Наведено інформацію про середній розмір площі землі окремих домогосподарств та визначено структуру сільськогосподарських угідь за їхнім фактичним використанням у сільських домогосподарствах. Наведено дані щодо використання ріллі сільськими домогосподарствами під урожай в Україні у 2016 році з метою визначення потенціалу розвитку. Підкреслено, що загальна кількість сільськогосподарських угідь, які фактично використовуються у сільських домогосподарствах (ріллі), у 2016 році в Україні становить 89,0%. Досліджено питання покращення вітчизняного бізнес-клімату як запоруки розвитку сільських територій. Аграрний бізнес-клімат погіршився у лютому2017 року – показники впали від 35,8 до 29,8 пунктів, що свідчить про загрозливі тенденції у аграрній сфері і у сфері продовольчої безпеки держави зокрема. Запропоновано активізувати співпрацю великих аграрних компаній та об'єднаних територіальних громад з метою розвитку сільських територій. Зазначено, що прибуток великих гравців аграрного ринку не надто впливає на добробут сільського населення, оскільки соціальна відповідальність таких компаній у багатьох випадках є лише декларативною формою відносин з працівниками села.

Ключові слова: розвиток сільських територій, економічна безпека, чисельність населення.

RUDNICHENKO YE. M., HAVLOVSKA N. I., RUDNICHENKO M. M.
Khmelnytskyi National University

DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL TERRITORIES AS SETTING OF SOCIO-ECONOMIC SECURITY OF MACROWAVES

In the article the features of development of rural territories are investigated. It is noted that in the conditions of the socio-economic crisis in the country the problem of decreasing the population and reducing the population of rural territories becomes of special importance. The development of rural areas is a guarantee of macroeconomic security, since in such areas in 2016 there were 31.05% of the population. The tendencies of the general decrease in the number of rural population and the parallel increase in the number of employees in the agricultural, forestry and fisheries sectors in% of the total number of employees are revealed, although this is primarily due to the general decrease in the number of employed Ukrainians. Information is given about the average size of the land area of individual households and the structure of agricultural lands is determined according to their actual use in rural households. Data are presented on the use of arable land for crops in Ukraine in 2016 to determine the development potential. It was emphasized that the total amount of agricultural land actually used in rural households (arable land) in Ukraine in 2016 is 89.0%. The issue of improving the domestic business climate as a guarantee of the development of rural territories is researched. The agrarian business climate deteriorated in February2017 - the indicators fell from 35.8 to 29.8 points, indicating that threats to the agrarian sector and the food security of the state in particular. It is proposed to intensify the cooperation of large agrarian companies and united territorial communities in order to develop rural areas. It is noted that the profits of large players in the agrarian market do not have much effect on the welfare of the rural population, since the social responsibility of such companies in many cases is only a declarative form of relations with rural workers.

Key words: rural development, economic security, population.

Вступ. Розвиток аграрного сектору та підвищення його експортного потенціалу є основною найбільш вагомою тенденцією трансформації економічних відносин в Україні починаючи з 2014 року. Дискусії щодо доцільності підтримки зазначеної сфери державою тривають і будуть тривати залежно від кола зацікавлених осіб і відповідної цільової аудиторії, однак розвиток сільських територій є безсумнівною необхідністю і вагомим елементом соціально-економічної безпеки держави. Враховуючи значний відсоток сільського населення і демографічні процеси, які мають негативний тренд в цілому на загальнодержавному рівні, формування науково-методичних підходів та практичних рекомендацій з розвитку сільських територій є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні аспекти соціально-економічного розвитку сільських територій досліджувались такими науковцями, як О. Дем'янишина, К. Ешлі, О. Коваленко, Ю. Кучеренко, Л. Лисенко, А. Лісовий, М. Малік, О. Павлов, Н. Рідей, В. Славов, В. Уркевич та ін.

Завданням дослідження є розроблення рекомендацій з формування стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку сільських територій.

Основні результати дослідження. Кризові явища в економіці зазвичай супроводжуються падінням народжуваності і активізацією трудової міграції населення. Такі тенденції притаманні і вітчизняній економіці, що разом з військовим конфліктом на сході країни є однією з найбільших проблем у сфері

економічної безпеки держави. Особливого значення в таких умовах набуває розвиток сільських територій на яких у 2016 році проживало 31,05 % населення. Аналіз чисельності сільського населення Україні протягом 2012–2016 років наведено у таблиці 1.

Як свідчать дані, наведені в таблиці 1, чисельність сільського населення протягом аналізованого періоду скорочується, і становить у 2016 році – 31,05% (у порівнянні з 2012 роком скорочення становить 0,36%). Чисельність зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві протягом аналізованого періоду у обчисленні тисяч чоловік скорочується, і становить у 2016 році – 2866,5 тисяч осіб (скорочення склало у порівнянні з 2012 роком – 4077,4 тисяч осіб). Чисельність зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві у % до загальної чисельності зайнятого населення України зростає, і становить 17,61% (у порівнянні з 2012 роком зростання склало 0,43%). Чисельність найманих працівників в сільському, лісовому та рибному господарстві протягом аналізованого періоду скоротилося з 697,8 тисяч осіб у 2012 році до 578,1 тисяч осіб у 2016 році, однак у % до загальної чисельності найманих працівників відбулося його зростання з 9,12% у 2012 році до 10,19% у 2016 році.

Такі тенденції свідчать про загальне скорочення чисельності сільського населення і паралельне зростання чисельності найманих працівників в сільському, лісовому та рибному господарстві у % до загальної чисельності найманих працівників, хоча це, в першу чергу, пов'язано із загальним скороченням чисельності зайнятого населення України.

Таблиця 1

Сільське населення України (сформовано за [1, с. 19–21], проведено власні розрахунки)

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
Загальна чисельність населення (постійне) України, тисяч осіб	45372,7	45245,9	42759,7	42590,9	42414,9
Сільське населення, тисяч осіб	14249,7	14164,9	13325,3	13244,7	13171,4
*% сільського населення в загальній чисельності населення України, %**	*31,41*	*31,31*	*31,16*	*31,10*	*31,05*
Загальна чисельність зайнятого населення України, тисяч осіб	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9
Чисельність зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві, тисяч осіб	3496,0	3577,5	3091,4	2870,6	2866,5
*% населення в сільському, лісовому та рибному господарстві в загальній чисельності зайнятого населення України, %**	*17,18*	*17,53*	*17,10*	*17,46*	*17,61*
Загальна чисельність найманих працівників в Україні, тисяч осіб	7577,6	7285,6	6193,0	5778,1	5673,6
Чисельність найманих працівників в сільському, лісовому та рибному господарстві, тисяч осіб	697,8	652,1	596,0	569,4	578,1
*% найманих працівників в сільському, лісовому та рибному господарстві в загальній чисельності найманих працівників України, %**	*9,21*	*8,95*	*9,62*	*9,85*	*10,19*

*розраховано автором

Крім загальних тенденцій зміни чисельності сільського населення, важливою складовою соціально-економічного розвитку сільських територій є розмір площі землі окремих домогосподарств, оскільки це обумовлює загальний потенціал їх розвитку та специфіку ведення бізнесу. Сільські домогосподарства, їх середній розмір площі землі за основними групами в Україні у 2016 році наведено на рис. 1.

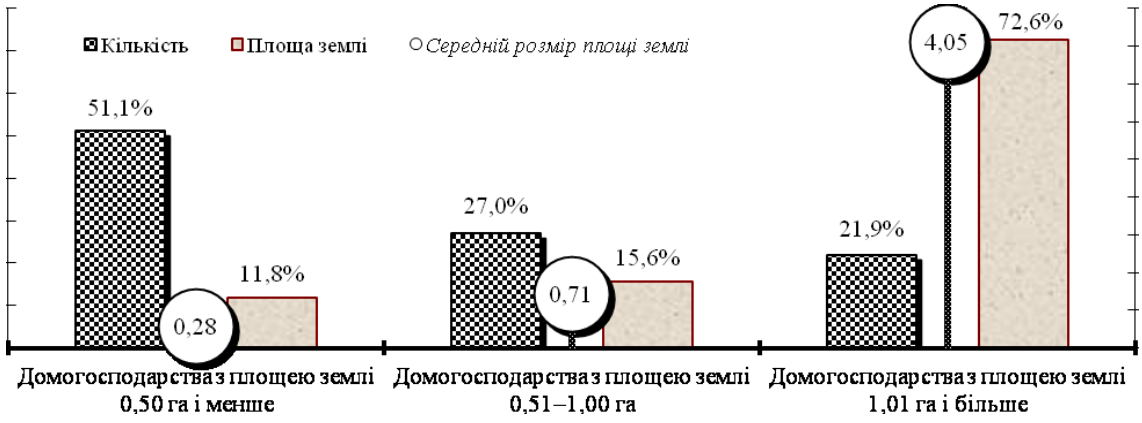

Рис. 1. Сільські домогосподарства, їх середній розмір площі землі за основними групами в Україні у 2016 році [1, с. 13]

Згідно з наведеними на рис. 1 даними, малі домогосподарства в Україні з площею землі до 0,5 гектара включно становлять 51,1%, площа їх земель – 11,8%, а середній розмір земель таких домогосподарств становить 0,28 га. Середні домогосподарства з площею землі 0,51 – 1,0 гектара становлять 27,0%, площа їх земель – 15,6%, а середній розмір земель таких домогосподарств становить 0,71 га. Великі

домогосподарства з площею землі понад 1 гектар становлять 21,9%, площа їх земель – 72,6%, а середній розмір земель таких домогосподарств становить 4,05 га.

Середній розмір паїв та орендованих ділянок в Україні – 1,22 га (найменший розмір в Київській області – 0,64 га, а найбільший в Миколаївській області – 2,47 га). За оцінкою якості земельних ділянок у 2016 році в Україні 25,9% хороших земель, 70,8% земель середньої якості та 3,3% земель поганої якості. При цьому найгірша якість земель в Донецькій області (хороших земель – 7,1%, земель середньої якості – 80,9%, земель поганої якості – 12,0%), а найкращі землі в Черкаській області (хороших земель – 38,7%, земель середньої якості – 59,3%, земель поганої якості – 2,0%) (проаналізовано автором за [1, с. 24–26]).

Структуру сільськогосподарських угідь за їхнім фактичним використанням у сільських домогосподарствах у 2016 році за регіонами України наведено на рис. 2.

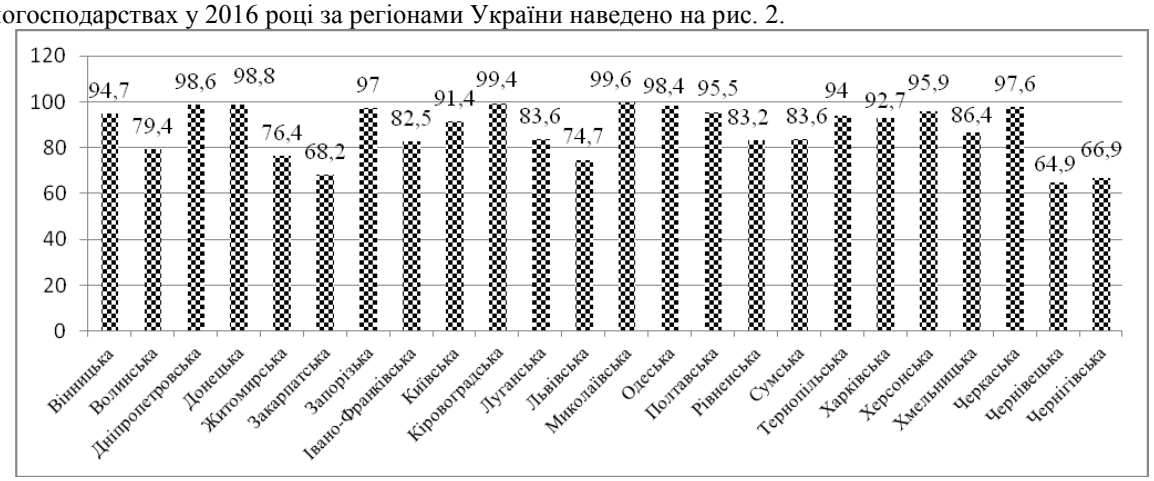

Рис. 2. Структура сільськогосподарських угідь за їхнім фактичним використанням у сільських домогосподарствах у 2016 році за регіонами України (рілля), % (побудовано за [1, с. 27])

Загальна кількість сільськогосподарських угідь, що фактично використовуються у сільських домогосподарствах (рілля) у 2016 році в Україні становить 89,0%. Як свідчать дані наведені на рисунку 2, найменший розмір сільськогосподарських угідь, що фактично використовуються у сільських домогосподарствах в Чернівецькій області – 64,9%, а найбільший розмір у Миколаївській області – 99,6%.

Крім фактичного використання сільськогосподарських угідь цікавими є дані щодо використання ріллі сільськими домогосподарствами. Так, використання ріллі сільськими домогосподарствами під урожай в Україні у 2016 році наведено на рис. 3.

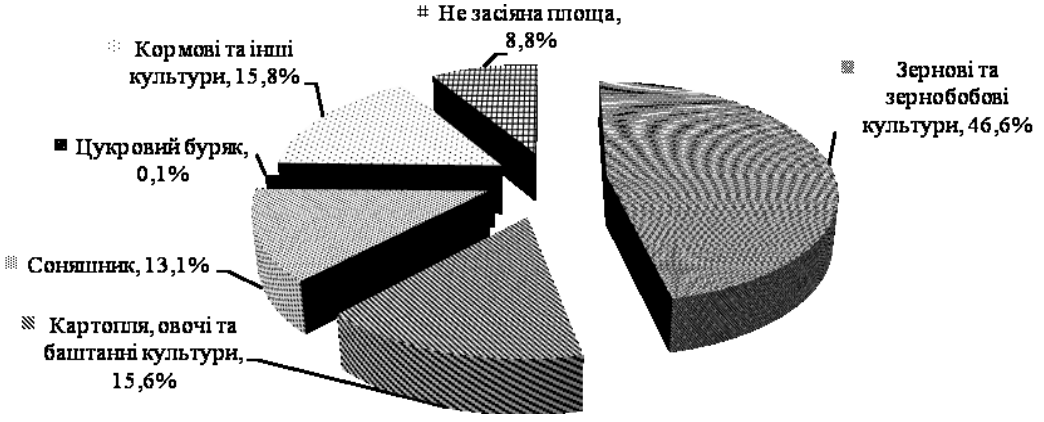

Рис. 3. Використання ріллі сільськими домогосподарствами під урожай в Україні у 2016 році [1, с. 15]

Найбільше сільськогосподарських земель в Україні у 2016 році використано під зернові та зернобобові культури – 46,6%, картоплю, овочі, баштанні культури – 15,6% та соняшник – 13,1%. Найменше сільськогосподарських земель в Україні у 2016 році використано під цукровий буряк – 0,1%, а 8,8% земель є взагалі незасіяними. Тобто крім підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, наявні і екстенсивні фактори зростання. Важливо, що вітчизняний аграрний сектор за 2016 р. формував 11,7% ВВП (або 277197,0 млн грн). Відповідно актуальним є питання покращення вітчизняного бізнес-клімату, як запоруки розвитку сільських територій.

Стосовно зазначеного вище поняття, відмітимо, що аграрний бізнес-клімат визначається за допомогою опитування виробників сільськогосподарської продукції України. Його метою є донесення аналітичної інформації як політикам, так і діловим організаціям. Опитувальник складається з усього 22

запитань: 11 стосовно поточної ситуації та 11 стосовно майбутнього. Останні 11 питань – це очікування, в той час як попередні 11 – фактичні оцінки. Запитання щодо очікування стосуються наступних 12 місяців. Опитування проводять через інтерв'ю по телефону. При цьому не використовують роздруковані чи онлайн-опитувальники. Кількість заповнених анкет дорівнює 400, що є достатнім для статистично надійних результатів [2, с. 4].

Аграрний бізнес-клімат України (статистика балансу без врахування сезонних показників) наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Аграрний бізнес-клімат України (статистика балансу без врахування сезонних показників) [2, с. 12-13]

Показники	Дата					
	08/15	11/15	02/16	08/16	11/16	02/17
Клімат	1,7	7,2	-10,3	26,6	36,9	30,7
Ситуація	-5,8	2,3	-10,3	28,0	35,8	29,8
Очікування	9,5	12,3	-10,3	25,2	38,1	31,6
Аграрний бізнес-клімат по регіонах						
Центр	-15,4	8,3	-5,4	27,9	43,6	28,2
Південь	31,9	15,3	-13,8	38,6	38,2	27,9
Північний схід	23,1	25,0	-8,2	18,4	28,4	29,6
Захід	22,4	-1,5	-23,1	14,5	41,3	45,6

Аграрний бізнес-клімат погіршився у лютому – показники впали від 35,8 до 29,8 пунктів. Компанії оцінили поточну ситуацію в бізнесі, а також прогнози на наступні дванадцять місяців як несприятливі у порівнянні з попереднім опитуванням. Цього року український аграрний сектор розпочав свою діяльність менш впевнено [2, с. 12]. Враховуючи достатньо «жорсткі» кліматичні умови у 2017 році, остаточні результати функціонування аграрного сектору будуть відомі лише у кінці року. При цьому необхідно відмітити, що прибуток великих гравців аграрного ринку не надто впливає на добробут сільського населення, оскільки соціальна відповідальність таких компаній у багатьох випадках є лише декларативною формою відносин з працівниками села.

Ефективність функціонування аграрного сектору безпосередньо впливає на продовольчу безпеку, яка є одним з базових елементів національної безпеки. А враховуючи економічний потенціал сільських територій та їх важливість для безпеки макрорівня, необхідно запроваджувати дієві програми підтримки вітчизняного села з обов'язковою участю великих аграрних компаній. І це абсолютно реально зробити, враховуючи активне становлення об'єднаних територіальних громад і активізацію сільського населення у відстоюванні власних прав і свобод.

Висновки. Розвиток сільських територій повинен стати одним з пріоритетів соціально-економічної політики уряду і підтримуватися органами місцевого самоврядування із залученням місцевих громад. Лише співпраця великих компаній, що отримують значні прибутки у аграрному бізнесі та підтримка вітчизняного села на загальнодержавному рівні, здатні забезпечити достатній рівень соціально-економічної безпеки держави.

Література

1. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році [Електронний ресурс] : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://agroua.net/statistics

2. Оцінка індексу аграрного бізнес-клімату в Україні [Електронний ресурс] / Інститут IFO – Інститут економічних досліджень м. Лейбніц. – Режим доступу : https://www.apd-ukraine.de/images/APD_APR_05-2017_Agro_Business_Climate_Index_ukr.pdf

References

1. Statystychnyj byuleten «Osnovni silskogospodarski kharakterystyky domogospodarstv u silskij miscevosti v 2016 roci» / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. URL: http://agroua.net/statistics

2. Ocinka indeksu agrarnogo biznes-klimatu v Ukrayini / Instytut IFO – Instytut ekonomichnyx doslidzhen m. Lejbnicz. URL: https://www.apd-ukraine.de/images/APD_APR_05-2017_Agro_Business_Climate_Index_ukr.pdf

Рецензія/Peer review : 26.09.2017
Надрукована/Printed :19.12.2017
Рецензент: прорецензовано редакційною колегією